

**VLAAMSE MINIATUREN
VOOR VAN EYCK**

(ca. 1380 - ca. 1420)

CATALOGUS

Cultureel Centrum Romaanse Poort, Leuven
7 september - 7 november 1993

UITGEVERIJ PEETERS

LEUVEN

1993

5. DOORNIK

De Doornikse miniatuurkunst rond 1400 vormt in het wetenschappelijk onderzoek een grotendeels onontgonnen terrein. De reden hiervan is voornamelijk van historio-
grafische aard: door zich al te exclusief toe te spitsen op de schilderkunst en meer in
het bijzonder op het netelige probleem van de zgn. „Doornikse school” (Robert
Campin – Meester van Flémalle – Rogier Van der Weyden), hebben de kunsthistorici
de andere artistieke disciplines verwaarloosd. Dat er in Doornik enige activiteit
is geweest op het vlak van de miniatuurkunst blijkt nochtans niet alleen uit archiva-
lische, maar ook uit „monumentale” bronnen (de overgebleven verluchte hand-
schriften). Hier volgen enkele stukken van een puzzel die nog gereconstrueerd moet
worden.

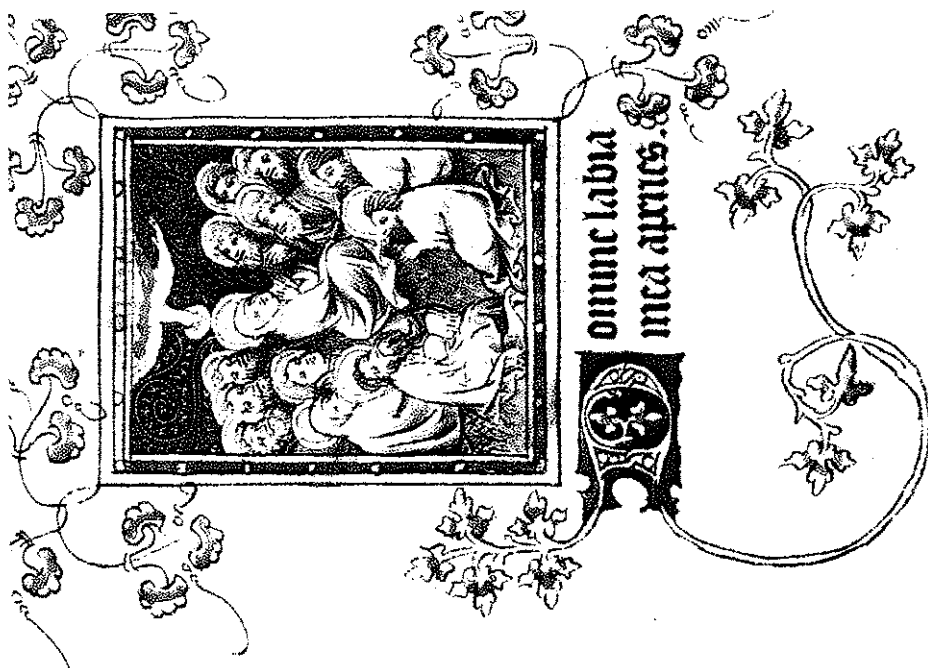
60 (45). GETIJDEN- EN GEBEDENBOEK. – Doornik, ca. 1400.

Parijs, Bibliothèque nationale, ms. lat. 1364.

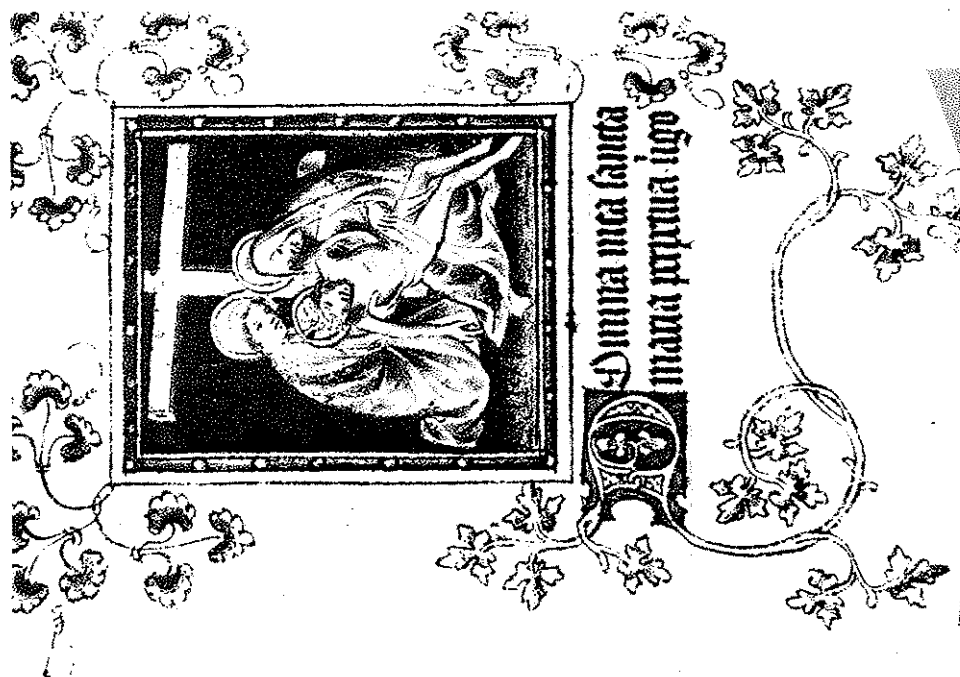
Codex; perkament; iv+255+8 folia; blad en bladspiegel resp. 137 x 94 mm en 66 x 46 mm;
1 kolom, 11 regels; Latijn; gotisch boekschrift; verschillende handen. 77 niet ingevoegde
miniaturen; gedecoreerde initialen in grisaille met verschillende soorten uitlopers (eikebladen
en eikels, wijngaard- en andere bladeren); de initialen zijn soms vervormd d.m.v. een
draakje; *trompe l'oeil*-omlijstingen met rozetten of cirkelmotieven rond de illustraties; rand-
versiering: vanuit de hoeken vertrekt kunstig en spontaan getekend bladwerk, waarvan de
vorm meestal niet strookt met de uitlopers van de initialen. Niet-originele rode marokijnlede-
ren band met gouden lelies. – Afb. 63-64.

Dit handschrift vormt samen met de Regel van het O.-L.-Vrouwhospitaal (zie nrs.
61-62) één van de zeldzame voorbeelden van Doornikse miniatuurkunst rond 1400.
Het is een heel merkwaardig produkt, niet alleen door de omvang van de illustratie-
cyclus (77 miniaturen), maar ook door het duidelijk overwicht van het gebedenge-
deelte, dat bijna tweederde van het boek beslaat. De traditionele componenten van
het Getijdenboek blijven inderdaad slechts met mondjesmaat behouden naast de uit-
gebreide reeks gebeden gericht tot Christus, Maria en tot een dertigtal heiligen. De
kleine Mariagetijden bijvoorbeeld, die doorgaans de kern van het Getijdenboek uit-
maken (ook kwantitatief), worden hier beperkt tot zestien folia (156vo-164), net
zoals het officie van de overledenen dat doorgaans zeer uitgebreid is. Vermeldens-
waard is ook dat andere klassieke bestanddelen, zoals de Boetpsalmen, de gebeden
O intemerata en *Obsecro te*, ontbreken. Het gaat hier dus om een inhoudelijk uiterst
ongewoon Getijdenboek.

Dit handschrift is tegelijkertijd een bijzonder rijk iconografisch reservoir, waarvan
bepaalde voorstellingen een uitdrukkelijk Henegouws karakter vertonen. Bij de
voorstelling van de Piëta b.v. wordt Maria zittend voorgesteld voor het lege Kruis
(een uitgesproken Italianiserend thema). Met de hulp van Sint-Jan, houdt ze Christus

Afb. 64. — *Pinksteren*, verluchte bladzijde uit Gebeden- en Getijdenboek, Doornik, ca. 1400. — Parijs, Bibliothèque nationale, ms. lat. 1364, fol. 135vo.

Afb. 63. — *Piëta*, verluchte bladzijde uit Gebeden- en Getijdenboek, Doornik, ca. 1400. — Parijs, Bibliothèque nationale, ms. lat. 1364, fol. 105vo.

vast op haar schoot. Kenmerkend voor dit motief is de positie van Christus, met de arm geslagen rond Maria's schouders. Naast het zuiver „fysische” steunaspect, fungeert dit thema ook als visuele metafoer van de laatste omhelzing van de moeder met haar Zoon. Met haar linkerhand houdt Maria Christus' perizonium vast, alsof zij hierdoor de naaktheid van haar Zoon wou verbergen. Deze variante is strikt plaatsgebonden en komt voor tot het begin van de 16de eeuw in een wel afgebakend gebied dat samenvalt met het huidige Henegouwen (beeldgroepen van Saint-Ghislain, Ellignies-Sainte-Anne, retabel van Havré, epitaaf van Binche), met ook zeldzame voorbeelden in Noord-Frankrijk (beeld van St. Pierre in Bouvines). Andere miniaturen zijn nauw verbonden met een Missaal van de Sint-Amandsabdij, nu bewaard in Valenciennes (Bibl. mun., ms. 118). De namen van de scriptor en van de miniaturist zijn – merkwaardig genoeg – vermeld in het testament van de opdrachtgever, een zekere Jean Olivier, *secretarius et clericus* van de abdij. De verluchting werd toevertrouwd aan Jehan Semonth, een Doorniks miniaturist vermeld in 1413 in de stadsrekeningen. Alhoewel bepaalde themata een eerder algemene gelijkenis vertonen (de Drievuldigheid, Pinksteren (afb. 65), Tenhemelopneming), is de miniatuur met de Elevatie van de hostie een zeer trouwe replica van hetzelfde motief in het hier tentoongestelde manuscript. Details zoals het tegelmotief worden overgenomen in het Missaal van Sint-Amands. Ook de draken, aanwezig in de initialen en randversieringen van beide handschriften behoren tot eenzelfde type (later eveneens aanwezig bij de Meester van Guillebert de Mets). Kan er niet van directe filiatie worden gesproken (Valenciennes 118 kan ten vroegste in 1409 zijn verlucht), het blijft waarschijnlijk dat beide werken in eenzelfde artistieke context zijn ontstaan.

Door andere elementen vormt dit Gebedenboek een apart geval. Het eerste gedeelte wordt versierd met een volledige cyclus van de Kindsheid en van de Passie (vanaf de Boodschap aan Maria, tot aan Pinksteren en de Kroning van Maria) met aansluitende gebeden, een oplossing die herinnert aan de versiering van bepaalde psalters. Het kleine Maria-officie daarentegen (gewoonlijk het rijkst versierd) werd van maar één miniatuur voorzien: Maria en het Kind, een tamelijk zeldzaam thema in deze context (waar een voorstelling van de Boodschap meestal voorkomt). Ook de randversiering vertoont ongewone motieven zoals eikebladeren en eikels. Het is tenslotte ook een prachtig voorbeeld van grisaille in de miniatuurkunst: alle afbeeldingen zijn in zwart-wit uitgevoerd, soms gehoozd met delicate bruine kleuraccenten.

Dit handschrift bekleedt een aparte positie in de Vlaamse produktie. Alhoewel de Franse invloed zich b.v. laat voelen in de lay-out (vgl. in dit verband 's-Gravenhage, Kon. Bibl., ms. 135 E 36, zie nr. 53; Arras, Bibl. mun., ms. 822, zie nr. 54), ontsnappen zowel de iconografie als de stilistische kenmerken ruimschoots aan de Franse invloedssfeer. De figuren blijven het toenmalige Parijse maniërisme vreemd. Wat de iconografie betreft kunnen parallellen getrokken worden met contemporaine pre-Eyckiaanse voorstellingen. Het Pinkstergebeuren b.v. (fol. 135vo) is nauw verwant met een voorstellingswijze die vaak voorkomt in handschriften uit de Beaufortgroep (Londen, Brit. Libr., Add. Ms. 18213, zie nr. 19; Blackburn, Stonyhurst College, Ms. LXX, zie nr. 20; Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, ms. M 15.8, zie nr. 17; Oxford, Bodleian Libr., Ms. Canon. Liturg. 116): Maria zit centraal met de apostelen in een kring rondom haar. De H. Geest, in de vorm van een duif,

D
 o et sui uox intima aspi
 recundet. P. In unitate eu
 aspice sancte deus. In die penthe

Pu
 don
 rep
 ort
 ten
 alle
 et h
 qd e
 tnu

omnia scientiam habet uo
 alla alla alla. ps. Exingra
 et dissipentur inimici eius
 fugiant qui oderunt eum

verspreidt de hemelse gave over de aanwezigen. Eén van de apostelen, rechts vooraan, fungeert als bindmiddel doorheen de hier besproken handschriften. Deze bidende, gedrongen figuur wordt in al die boeken teruggevonden. Ook kenmerkend voor Zuidnederlandse produkten is de aanwezigheid van rozetten in de illusionistische omlijsting, een motief dat niet alleen voorkomt in de miniatuurkunst (cfr. Frankfurt am Main, Museum für Kunsthandwerk, Ms. Linel L.M.11; New York, Pierpont Morgan Libr., Ms. M. 76; Rouen, Bibl. mun., ms. 3024, zie nr. 33; 's-Gravenhage, Kon. Bibl., ms. 133 D 14, zie nr. 40), maar ook op Doornikse grafplaten van die tijd en op de lijst van pre-Eyckiaanse paneelschilderijen (Rotterdam, Museum Boymans van Beuningen, Norfolktriptiek).

Naast de bovenvermelde elementen die voor een toeschrijving aan Doornik pleiten, dient nog vermeld dat zowel de kalender als de litanie typische heiligen of feesten van deze stad bevatten. De kalender volgt in grote lijnen de Doornikse kalender met b.v. de aanwezigheid van Eleutherius in rood op 20 februari, en een tweede keer bij diens elevatie (9.7). Er moet nochtans opgemerkt worden dat heel wat „afwijkende” items ontleend zijn aan de Parijse kalender (in januari b.v.: Symeon (5.1), Hilarius (13.1), Iulianus (27.1), Bathildis (30.1)). Van een echte „Parijse” kalender kan er echter geen sprake zijn omdat plechtige liturgische feesten van deze stad vaak onbeklemtoond voorkomen in het hier besproken Gebedenboek (b.v. Martinus op 4.7, Lodewijk op 25.8) of zelfs ontbreken (b.v. Marcellus op 3.11). In de litanie worden de namen van Eleutherius en Piatius teruggevonden. Eleutherius komt nogmaals voor in de heiligengebeden. De Doornikse relatie kan dan ook met een grote zekerheid gesteld worden. De Parijse elementen kunnen verklaard worden door de toenmalige politieke toestand van de stad, een vrije Franse enclave, direct afhankelijk van de Kroon en vastgeklemd tussen Vlaanderen en Henegouwen.

Lit.: V. LEROQUAIS, *Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque nationale*, 1, Parijs, 1927, p. 177-178; *Catalogue général des manuscrits latins*, 1, o.l.v. P. LAUER, Parijs, 1939, p. 512-513; PANOFKY, p. 109, 112, 129; MEISS, *Late*, p.186, 382, n. 7; A. KUTAL, *Les problèmes limitrophes de la sculpture tchèque au tournant de 1400*, in *Sbornik praci filosofické fakulty brněnské university*, 19, 1969, p.155-166; J. STEYAERT, *Some Observations Concerning the Pietà From O.-L.-V.-van-Ginderbuiten in Leuven*, in *Archivum Artis Lovaniense. Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden opgedragen aan Prof. Em. Dr. J.K. Steppe*, ed. M. SMEYERS, Leuven, 1981, p. 25-26.

D.V.

61 (54). *Riegle et ordenance des soers del hostelerie Nostre Dame de Tournay*. – Doornik, ca. 1400.

Doornik, Archives du Chapitre cathédral, Fonds des hôpitaux, IV 1101.

Codex; perkament; i+16 folia; blad en bladspiegel resp. 230 x 170 mm en 150 x 98 mm; geen foliëring; 1 kolom, 22 regels; horizontale reclame (fol. 8vo); ingevoegd blad i. Middelfrans; gotisch boekschrift. 12 kleine miniaturen; penwerkinitialen van 1 à 2 regels (met bladgoud in de aanvangsletter van 4 regels). Originele perkamenten band, zonder versiering. – Afb. 66.